

INSTITUTIONEN FÖR LITTERATUR,
IDÉHISTORIA OCH RELIGION

Relevans i litteratur

En relevansteoretisk undersökning av Johannes Anyurus *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar*

Relevance in Literature

**An Examination of Johannes Anyuru's *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar*
Using Relevance Theory**

Amanda Jensen

Termin: VT 2019

Kurs: LV1310, Uppsatskurs, 15 hp.

Nivå: kandidat

Handledare: Mats Jansson

Abstract

Bachelor Thesis in Comparative Literature

Title: Relevance in Literature – An Examination of Johannes Anyuru's *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar*
Using Relevance Theory

Author: Amanda Jensen

Year: Spring 2019

Department: The Faculty of Arts at the University of Gothenburg

Supervisor: Mats Jansson

Examiner: Dag Hedman

Keywords: Johannes Anyuru; Relevance Theory; Richard Walsh; Deirdre Wilson; Literary Theory

This essay aims to show how Relevance Theory from the Philosophy of Language can be used in literary analysis. The integration of Literary Theory and Relevance Theory has high value in that it raises the status of fiction and literature in the eyes of Philosophy of Language, giving it the same communicative power as other language use rather than discarding it to the realm of pretense or untruthfulness. As this thus could raise the status of Literary Criticism and integrate all forms of language under a single model, it is a highly motivated field of research, arguably in both disciplines. As this field of research is still highly unexplored, the method used is experimental – if literary analysis is conducted on the basis of an ostensive-inferential model for communication, will the results be fruitful? Thus the conclusion of this essay is of speculative nature. The essay uses concepts from Relevance Theory such as internal and external relevance, echoic language use, poetic effects, and cognitive effect to examine the narrative perspective, imagery and function of references in Johannes Anyuru's contemporary novel *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar*, in order to expose the structures of relevance leading the reader's interpretation of the novel. In its conclusion, the essay finds the combination of Relevance Theory and Literary Criticism to be appealing; although Relevance Theory does not bring much novelty in method of interpretation, it provides an interesting model for how and why the reader interprets the text in certain ways. The larger question remains largely unanswered but the essay gives hope for positive results from further study.

Innehållsförteckning

Inledning	4
Teori	5
<i>Relevansteorins grunder</i>	6
<i>Författarintention och läsartolkning</i>	9
<i>Relevanta begrepp</i>	10
Frågeställning och problemformulering	13
Material och tidigare forskning	13
Metod.....	15
Analys	16
Intern relevans	16
<i>Etablerandet av intern relevans</i>	16
<i>Berättarperspektiv och intern relevans</i>	17
<i>Bildspråkliga och stilistiska interna ekon</i>	21
Extern relevans	23
<i>Externa ekon</i>	23
<i>Extern relevans för romanen som yttrande</i>	26
Avslutning	27
Mötet mellan litteraturvetenskap och relevanteori	27
Litteraturförteckning	29

Inledning

Bakgrunden för denna uppsats härstammar ur ett intresse för litteraturens funktion i språket i stort; hur språklig mening kan kommuniceras genom litteratur och hur litteratur kan påverka läsarens idéer kring vad som är sant. Alltså: *hur* kan kunskap kommuniceras via litteratur? Litteraturens förmåga att överföra och ge upphov till kunskap är det ingen tvekan om för litteraturvetare, men inom språkfilosofin ter sig frågan desto besvärligare.

Språkfilosofin har sedan sin början intresserat sig för frågan om hur språk kan bära och kommunicera mening, och hur språk kan stå i relation till och representera verkligheten. Särskilt svår blir denna fråga när det kommer till litteratur, eftersom kreativa användningar av språket inte refererar till vår aktuella värld lika uppenbart som till exempel en restaurangmeny eller en konversation om en bilmotor. Fiktiva karaktärer och platser är helt uppenbart inte verkliga på samma sätt som maträtter eller bilmotorer. Men ändå verkar det som att fiktion kan ge upphov till faktiskt kunskap, inte bara om den 'fiktiva värld' den beskriver men också om den värld vi alla lever och rör oss i varje dag. Ordet fiktion idag är nära besläktat med lögn eller hittepå, vilket stämmer överens med hur majoriteten av språkfilosofiska teorier ser på fiktion. Svenskans 'dikt' är rent av betraktat som en synonym, om något arkaisk, till lögn: "meddelande eller text som saknar direkt motsvarighet i verkligheten i syfte att konstnärligt omforma verkligheten el. att bedraga."¹

Den språkfilosofiska teori som bäst lyckas likställa litteraturens värde med övrigt språk är den så kallade relevansteorin. Relevansteorin sätter en allmän princip av relevans i första rummet vad gäller hur vi förstår, tolkar, och producerar språk och lyckas på detta sätt undvika att förpassa litteraturens värde till endast underhållande hittepå. Relevansteorin ser på fiktion snarare som en genre av språklig kommunikation än något som 'låtsas' eller fabricerar verklighet. I denna uppsats kommer jag därför att använda mig av relevansteori för att genomföra en analys av hur relevans skapas och upprätthålls i ett skönlitterärt verk, Johannes Anyurus *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar*.² Målet med uppsatsen är främst att utforska relevansteorin för att se om den kan vara användbar för litteraturvetenskapliga ändamål.

¹ "dikt", *Nationalencyklopedin*, [http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/dikt-\(1\)](http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/dikt-(1)), 2019-05-22.

² Johannes Anyuru, *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar*, Stockholm: Norstedts, 2017.

Teori

Eftersom intresset i undersökningen är i huvudsak teoretiskt, och eftersom relevanteorin är relativt utforskad inom litteraturvetenskapen, kommer följande avsnitt att uppta en god del av uppsatsen. Jag kommer i denna del börja med att presentera relevanteorin och de begrepp ur den som jag kommer att använda i undersökningen av *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar*, för att sedan introducera hur den kommer till uttryck i min frågeställning, val av material och metod.

Kombinationen av relevanteori och litteraturvetenskap är relativt utforskad sedan relevanteorins lansering i Dan Sperber och Deirdre Wilsons *Relevance: Communication and Cognition* 1986.³ Det finns endast en handfull verk som behandlar relevanteori och litteratur, och de jag kommer att använda mig av är litteraturvetaren Richard Walshs *The Rhetoric of Fictionality* (2007) och några av artiklarna i *Reading Beyond the Code: Literature and Relevance Theory* (2018).⁴ Den senare är en samling artiklar i syfte att undersöka och argumentera för relevanteorins värde inom litteraturteori, redigerad och medförfattad av litteraturvetaren Terence Cave och medgrundaren till relevanteorin Deirdre Wilson.⁵ Walshs verk är inriktat på fikcionalitet och vad det innebär rent språkmässigt, och han använder sig av relevanteorin för att argumentera för att skönlitteratur är en form av kommunikation snarare än en icke-kommunikativ kategori av språkanvändning.⁶

Walshs ambition är kanske bäst sedd mot en bakgrund av vad jag vill kalla referentialitetsproblemet inom klassisk språkfilosofi, samt de teorier som enligt Walsh är de mest populära lösningarna av det.⁷ Detta problem handlar om hur vi rent logiskt skall behandla referenser till saker som inte existerar i 'verkligheten' som t.ex. Pippi Långstrump. Det finns en skillnad mellan att säga "Mona Lisa är vacker" eller "Riksdagshuset är en

³ Dan Sperber och Deirdre Wilson, *Relevance. Communication and Cognition*, Oxford: Blackwell, 1986.

⁴ Richard Walsh, *The Rhetoric of Fictionality. Narrative Theory and the Idea of Fiction*, Columbus: Ohio State University Press, 2007; *Reading Beyond the Code. Literature and Relevance Theory*, red. Terence Cave och Deirdre Wilson, Oxford: Oxford University Press, 2018.

⁵ Terence Cave och Deirdre Wilson, "Introduction", *Reading Beyond the Code. Literature and Relevance Theory*, red. Terence Cave och Deirdre Wilson, Oxford: Oxford University Press, 2018, s. 1.

⁶ Walsh, s. 1.

⁷ Oftast hört inom språkfilosofi är benämningen av detta problem som "problemet med bestämda beskrivningar", men en förklaring av bakgrunden till detta vore att gå utanför ramen för denna uppsats. Nämnvärda verk på ämnet är Bertrand Russells "On Denoting", W. V. O. Quines "On What There Is", och Jonathan Schaffers "On What Grounds What". Bertrand Russell, "On Denoting", *Mind. A Quarterly review of Psychology and Philosophy* 1905:56 (14), s. 479-493; W. V. O. Quine, "On What There Is", *From a Logical Point of View*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1953, s. 1-19; Jonathan Schaffer, "On What Grounds What", *Metametaphysics. New Essays on the Foundations of Ontology*, red. D. Chalmers, D. Manley, och R. Wasserman, Oxford: Clarendon, 2009, s. 347-383.

stenbyggnad” och ”Pippi Långstrump är stark” och det är denna skillnad som utgör problemet: hur kan vi referera till något som inte finns? Hur kan vi säga något sant om något vars existens inte är ’sann’? Den traditionella linjen är att antingen hävda att referenser i fiktion inte är ’seriöst menade’ och därför inte har något att säga om sanningen och världens beskaffenhet, enligt den s.k. *pretend speech act*-teorin, eller att referenser i fiktion uppfylls i en egen ”fiktiv värld” där fiktionens värld är faktisk verklighet.⁸ Enligt den senare s.k. fiktiva världar-teorin existerar Pippi Långstrump i en annan värld och beskrivningar av Pippis värld är sanna i sin egen fiktiva värld, dock inte i vår verklighet. Därmed blir, som Walsh påpekar, skönlitteratur en form av osanning enligt båda dessa teoretiska modeller, en instans där språkanvändning inte säger något om den verklighet som dess författare och läsare befinner sig i.⁹ Termen språkfilosofer brukar använda för språkliga uttryck utan existerande referent är *nonsens*. Inom litteraturvetenskapen är de flesta övertygade om att fiktion inte är nonsens, och att den i själva verket knappt gör annat än att reflektera över den ’verkliga’ världen. Det är mot denna bakgrund Walsh försöker att upphöja fiktionens och litteraturens status rent språkfilosofiskt genom att argumentera för relevansteorin; för att visa hur litteratur kan kommunicera sann kunskap om världen. Vad jag vill undersöka är dock inte direkt fiktionens språkmässiga status inom språkfilosofi, utan vad relevansteorin kan ge litteraturvetenskapen mer praktiskt utöver detta.

Relevansteorins grunder

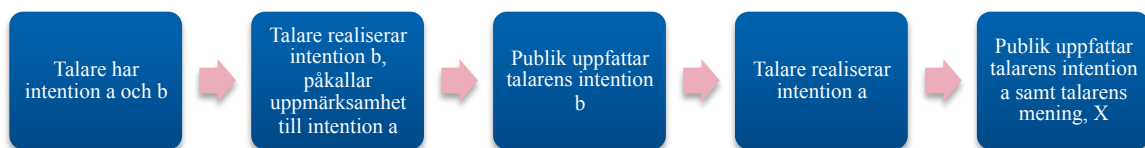
Vad exakt är då relevansteorin, och varför tillåter den skönlitteratur att kommunicera sann kunskap om världen när de mest populära teorierna inte gör det? Kort uttryckt är det en teori som ämnar beskriva de mekanismer genom vilka språklig tolkning och kommunikation sker på ett sätt som skiljer sig ganska mycket från andra modeller av språklig kommunikation. Den härstammar ur talaktsteorin och därför vill jag introducera ett antal begrepp från densamma som jag kommer att använda mig av under uppsatsens gång. Först men inte alltid främst har vi begreppet *talare*, som betecknar den person som framför ett språkligt yttrande. I litteraturvetenskap blir talaren då likställd med författaren av det litterära verket. En *åhörare*, *lyssnare*, eller *publik* är alla benämningar som i undersökningen blir likställda med läsaren, den som ’tar emot’ talarens yttrande. Yttrandet blir i detta fall det litterära verket, i min undersökning Johannes Anyurus *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar*. Inom

⁸ Walsh, s. 20.

⁹ Ib., s. 16.

talaktsteori brukar också begreppet *lyckosam* användas för att benämna när kommunikation 'lyckas' dvs. när publiken förstår vad talaren har att säga. Vidare används också olika benämningar på vad det är som skall överföras i och med yttrandet. Här förekommer benämningar som *mening* och *betydelse* men även *import*, som är unikt just för relevansteorin i och med att det är bredare än de tidigare två alternativen. Import kan innefatta både vad författaren avser att kommunicera och vad läsaren uttolkar, och det är inte inom relevansteorin nödvändigt att dessa matchar varandra till punkt och pricka.¹⁰

Den grundläggande relevansteorietiska modellen för hur lyckosam kommunikation sker är följande: en talare, T, har intention a: att informera en publik om något, X. Talaren T har också intention b: att samtidigt informera publiken om sin intention a. Talaren vill alltså både säga något och *påkalla uppmärksamhet* till detta faktum. När publiken inser både talarens vilja att informera dem om X samt talarens intention att informera dem om denna intention anses kommunikationen lyckad. Det finns alltså inga krav på att publiken håller med, så länge de förstår *att* talaren ämnar informera dem om något (b) och *vad* det är talaren vill informera dem om (a).¹¹

Talarens påkallande av publikens uppmärksamhet kallas inom relevansteorin för en *ostensiv gest*. Det är denna gest som attraherar publikens uppmärksamhet för att på så sätt visa på yttrandets relevans.¹² Att det är viktigt för talaren att informera publiken om att hen har något att säga är i en av relevansteorins grundstenar. En andra grundsten är att *alla* språkliga uttryck behöver tolkas utefter kontext, snarare än endast avkodas gentemot ett etablerat lexikon.¹³ I fallet litteratur blir själva verkets existens en del av den ostensiva gestalten – att yttrandet publiceras i skriven form är både en gest som indikerar att författaren har något hen vill säga samt ett antagande om att detta yttrande är relevant. Det kan finnas undantagsfall där

¹⁰ Wilson, s. 187f.

¹¹ Walsh, s. 24.

¹² Cave och Wilson s. 3.

¹³ Walsh s. 24; Cave och Wilson, s. 4.

det kan argumenteras för att författaren till en text inte har för avsikt att kommunicera något, men det är sällan fallet med publicerade verk.¹⁴

Enligt relevanteorin är människan naturligt färdig att uppmärksamma stimuli enligt en prioriteringsskala, där mesta möjliga relevans eftersträvas till ett pris av lägsta möjliga ansträngning för att bearbeta dessa stimuli. Detta gäller också för hur människor förstår och använder språk, i föreläsningen också litteratur.¹⁵ Därför sker alltid språklig förståelse genom en process där åhöraren tolkar fram den mening ur ett yttrande som är mest relevant samtidigt som den är minst arbetsam att nå fram till. Det som enligt relevanteorin gör yttranden relevanta för en lyssnare är potentialen för att den kommunicerade informationen skall kunna ge ”kognitiv effekt”, dvs. att den på något sätt ger lyssnaren information som utvidgar dennes existerande världsbild.¹⁶ Detta kan vara allt från att understödja en etablerad åsikt hos individen till att påminna hen om något som hen glömt eller att faktiskt ge upphov till ny kunskap.¹⁷ Vad som skiljer sig mot annan talaktsteori är att relevanteorin lägger större vikt på att all kommunikation strävar efter att finna hur ett yttrande kan vara relevant, att talaren ämnar göra sitt yttrande relevant för publiken och publiken försöker tolka mesta möjliga relevans ur talarens yttrande. I andra konkurrerande teorier ligger i stället fokus på att yttranden skall vara objektivt sanna, det är därför de stöter på problemet med referentialitet och fiktion blir degraderat till osanning. I relevanteori är detta helt enkelt inte ett problem, eftersom, som Walsh nämner, i fiktion är det mest relevanta inte huruvida vi kan ’lösa’ referensen mot verkligheten, utan hur berättelsen behandlar värderingar och känslor kring dessa. Referenser inom fiktion skall helt enkelt tolkas på det sätt som ger dem mesta möjliga relevans givet sin kontext, vilken är just den av fiktion.¹⁸

Eftersom relevans är ytterst kontextbaserat ger det sig också att relevanteorin inte framhåller att perfekt meningsöverföring kan ske via språklig kommunikation. Kommunikation är ett möte mellan vad talaren har för avsikt att säga och vad lyssnaren tolkar som relevant att tro att talaren har att säga. Därför blir det bästa en lyssnare kan göra att bilda sig ett slags ”bästa hypotes” över vad talaren menar.¹⁹ Dock finns det också enligt Wilson situationer där, emedan talaren har ansvar att göra sitt yttrande så relevant och sin mening så

¹⁴ Cave och Wilson, s. 2.

¹⁵ Ib., s. 5.

¹⁶ Ib.

¹⁷ Ib.

¹⁸ Walsh, s. 158f, 30ff.

¹⁹ Cave och Wilson, s. 6.

tydlig som möjligt, tillfällen där en åhörarens tolkning är helt utanför talarens avsedda mening, men fortfarande väl befogad på grund av andra kontextuella faktorer.²⁰

Viktigt att understryka är att relevanteorin menar att denna tolkningsprocess och strävan mot optimal relevans från både talare och lyssnarens sida är till största del automatisk och biologiskt betingad givet hur mänsklig kognition fungerar.²¹ Relevanteorin ämnar beskriva hur de i stort sett omedvetna processer som gör att vi kan kommunicera via språk ser ut. Detta gör att relevanteorin kanske inte bidrar med så många nya sätt att tolka yttranden som kanske skulle vara intressant för litteraturteorin, utan den ämnar snarare beskriva hur och varför vi tolkar yttranden som vi gör. Med detta sagt betyder det inte att relevanteori inte kan tillföra något till litteraturvetenskapen, utan snarare att den beskriver hur många saker litteraturvetare redan gör fungerar.

Nedan kommer jag att reflektera över hur vi kan förena relevanteorins talarbegrepp med litteraturvetenskapens syn på författaren, för att sedan introducera de begrepp från relevanteorin som jag kommer att använda mig av i min analys av *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar*.

Författarintention och läsartolkning

Den kanske största konflikten mellan relevanteori och modern litteraturteori uppstår när talarens roll skall förenas med författarens. Cave och Wilson påpekar att det inom litteraturvetenskapen anses i det närmaste tabu att tolka litteratur genom att söka efter en författarens intention bakom verket.²² De ser dock sökandet efter författarens intention med sitt yttrande som ofrånkomlig i språklig kommunikation. Ett yttrande görs alltid i och bör alltid tolkas utefter sin kontext. Talaren är en stor del av yttrandets kontext, och om vi applicerar relevanteori på litteraturvetenskap måste talarens roll appliceras på författaren. Walsh har andra idéer kring författarens roll, men jag kommer att använda mig av Cave och Wilson i denna uppsats.

Inom relevanteori är det rent ologiskt att tro att en talare inte vill uttrycka något med sitt yttrande eller att detta inte påverkar hur talaren utformar sitt yttrande samt att utformandet i sin tur inte har någon inverkan på hur publiken tolkar yttrandet. Det finns ingen tydlig konsensus kring hur författarens roll skall behandlas inom relevanteori; Neil Kenny hävdar i

²⁰ Wilson, s. 190.

²¹ Cave och Wilson, s. 5.

²² Ib., s. 14; Se även W. K. Jr. Wimsatt och M. C. Beardsleys ”The Intentional Fallacy”, *Sewanee Review* vol. 54, 1946, s. 468-488.

”Relevance Theory and the Effect of Literature on Beliefs – The Example of Injun Joe in Twain’s *Adventures of Tom Sawyer*” att den avsedda talarmening som kan tolkas ur ett litterärt verk skulle kunna tillskrivas den implicite författaren, medan Walsh menar tvärtom – det existerar ingen implicit författare, bara en författare.²³ Detta är en debatt som sträcker sig utanför vad som ryms i denna uppsats, och jag kommer inte vidare problematisera författarens roll som det litterära yttrandets talare. Jag kommer i linje med Cave och Wilson förutsätta att författarens avsikter påverkar och formar verket. Detta betyder inte att allt i verket går att attribuera till författarens avsikter; tvärtom kommer jag med stöd i relevansteorin främst fokusera på vad som är relevant i yttrandet för läsaren. Som omnämnt tidigare kan även tolkningar utanför författarens avsikter vara giltiga enligt den relevansteoretiska modellen. Detta är särskilt relevant när det gäller litterär kommunikation, eftersom distansen mellan författarens och läsarens kontext i regel är större än inom andra former av språklig kommunikation.²⁴

Relevanta begrepp

Under denna rubrik vill jag presentera ytterligare några relevansteoretiska begrepp, vilka kommer att utgöra fokuspunkter för min analys av Anyurus *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar*. Till att börja med vill jag introducera begreppen intern och extern relevans, som förekommer hos Kenny i artikeln nämnd ovan samt i Wilsons ”Relevance Theory and Literary Interpretation”.²⁵ Den interna och externa relevansen hos Kenny och Wilson beskrivs som korresponderande med den intra- respektive extradiegetiska världen i ett fiktivt verk.²⁶ Mer tydligt formulerat är den interna relevansen den som rör hur läsaren uppfattar den fiktiva världen och läsarens förväntningar på hur den kommer att utvecklas givet den information hen redan har tagit del av från narrativet eller sin egen tidigare erfarenhet. Den interna relevansens skapande av en fiktiv värld är inte att förväxla med den sorts fiktiva världar som fiktiva världar-teorin propagerar för, utan används här i en lösare bemärkelse av ’vad-som-är-sant-i-verket’. Intern relevans är alltså vad som influerar vad läsaren anser vara relevanta element av berättelsen under och efter läsningens gång, och hur dessa kan påverka hur läsaren

²³ Neil Kenny, ”Relevance Theory and the Effect of Literature on Beliefs – The Example of Injun Joe in Twain’s *Adventures of Tom Sawyer*” ur *Reading Beyond the Code: Literature and Relevance Theory*, red. Terence Cave och Deirdre Wilson, Oxford: Oxford University Press, 2018, s. 88, Walsh, s. 5.

²⁴ Cave och Wilson, s.13.

²⁵ Kenny, s. 83ff.; Wilson s. 202.

²⁶ Kenny, s. 83.

tolkar verket.²⁷ Intern relevans är således läsarens uppfattning om vad som är relevant i verket, för läsaren och för berättelsen, och detta påverkar huruvida läsaren tolkar element av berättelsen som relevanta.

Vad gäller extern relevans har den att göra med hur den blir relevant i världen utanför berättelsen, hur den relaterar till och kommenterar olika fenomen i verkligheten. Wilson beskriver den interna och externa relevansen av ett litterärt verk som två element av den kommunikativa gest som realiserar i och med det litterära verket; en ”lägre”, motsvarande den interna relevansen, som har att göra med ’vad-som-är-sant-i-verket’ samt en ”högre” som motsvarar den externa relevansen, som kan jämföras med vad författaren ämnar visa i och med presentationen av fiktionen.²⁸ Extern relevans går på detta sätt att jämföra med litteraturvetenskapens ’tema’; det är en tolkning av vad berättelsen har för budskap i sin helhet.

Gällande intern och extern relevans är Walsh inte på exakt samma plan som författarna i *Reading Beyond the Code*. Han menar att eftersom ”relevance, even when it is described internally as relevance to story, is always [...] relevance to the reader”, så blir det omöjligt att göra en vattentät distinktion mellan vad som kan räknas som intern och extern relevans.²⁹ Med reservation för detta kommer jag ändå att använda mig av uppdelningen för att beskriva hur relevans byggs ’inom’ berättelsen respektive hur relevans konstrueras i relation till världen ’utanför’ berättelsen. En skulle kunna säga att den tolkningskontext undersökningen kommer göras i, eftersom jag ämnar se till mer allmän relevans än endast för mig personligen som läsare, tillåter användningen av denna distinktion eftersom den ser till vad flera läsare möjligtvis kan uppfatta som relevant.

Ytterligare ett begrepp jag kommer att använda mig av är ”echoic effects”, som jag kommer att referera till som *ekon*. Detta begrepp härstammar ur Sperber och Wilsons tidigare relevanteoretiska förklaring av hur ironi fungerar rent kommunikations- och språkmässigt; ironi anses vara en kommentar på ett tidigare yttrande (eller en rådande samhällselig norm) där talaren uttrycker en attityd mot det tidigare yttrandet.³⁰ Denna definition utvidgas i *Reading Beyond the Code*, där Cave ser alla sorters upprepningar eller uppenbara likheter mellan och inom olika litterära verk (och andra former av yttranden) som ”echoic” – stående i relation till ett tidigare yttrande eller en tidigare företeelse. Detta betyder att författaren inte nödvändigtvis

²⁷ Wilson, s. 202f.

²⁸ Ib.

²⁹ Walsh s. 20, 30ff.

³⁰ Cave och Wilson, s. 11.

måste avse att efterlikna och på detta sätt kommentera tidigare verk; också de ekon som uppstår för läsaren mot bakgrund av dennes tidigare erfarenheter räknas som giltiga. Enligt Cave är läsarens letande efter dessa 'ekon' en naturlig och grundläggande språklig process.³¹ Cave menar att det är genom denna eko-letarprocess som relationen mellan fiktion och den aktuella världen etableras, eftersom den visar på hur den relevansledda läsprocessen alltid "presupposes a relation to the experienced world", dvs. att läsarens personliga erfarenheter spelar roll för vad hen uppfattar som ekon i verket.³² All litteratur och alla andra språkliga yttranden görs i kontext och därför kan de anses eka ett möjligtvis oräkneligt antal andra språkliga yttranden. Jag tänker mig också, med viss bas i Walsh som ser "narrative closure figures [...] as the resolution of suspended evaluations of relevance", att det även inuti ett litterärt verk kan uppstå vissa ekon som länkar samman narrativet i form av upprepningar av olika motiv, metaforer, och språkliga uttryck för att ta några exempel, som genom upprepning skapar en relevanshöjande effekt intern för verket.³³ Därför kommer jag att i min analys använda mig av en distinktion mellan interna och externa ekon, att likna vid distinktionen mellan intern och extern relevans förklarad ovan.

"Poetic effects" eller *poetiska effekter*, nästa begrepp jag kommer att använda mig av i undersökningen, har att göra med vilken sorts import en talare avser kommunicera med ett yttrande. Särskilt där importen av ett yttrande kan anses vara mer implicerad än explicerad – Cave och Wilson använder sig av exemplet "Juliet is the sun" från Shakespeare – däri ligger yttrandets poetiska effekter i att det kan tänkas föreslå en mängd olika besläktade propositioner som import snarare än en enda.³⁴ Poetiska effekter kan tolkas som besläktat med för litteraturvetare mer bekanta fenomen som konnotationer – ett yttrande har en större mängd poetiska effekter om det till större del förlitar sig på konnotationer än denotationer för att framföra sin mening. Att kommunicera betydelse genom att använda sig av dessa poetiska effekter är speciellt frekvent inom litteratur och ger upphov till "weak communication" enligt Cave och Wilson. Denna sorts 'svaghet' påverkar inte yttrandets kommunikativa funktion eller tydlighet, utan markerar endast att yttrandets import främst bygger på poetisk effekt och kan ha en uppsjö av olika betydelser snarare än en eller några tydligt formulerade sådana.³⁵

³¹ Terence Cave, "Towards a Passing Theory of Literary Interpretation" ur *Reading Beyond the Code: Literature and Relevance Theory*, av Terence Cave och Deirdre Wilson, Oxford: Oxford University Press, 2018, s. 177.

³² *Ib.*, s. 175.

³³ Walsh, s. 30f.

³⁴ Cave och Wilson, s. 10f.

³⁵ *Ib.*, s. 10.

Frågeställning och problemformulering

Med presentationen av relevans teorin och de utvalda begreppen som bakgrund vill jag presentera frågeställningen som kommer leda analysen av *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar*. Som påpekats ovan är en del av syftet med min undersökning att nysta i frågan om relevans kan vara nyckeln till hur vi förstår och kan lära oss från fiktion. Med detta som ledstjärna vill jag i min analys ställa frågan: vad gör Anyurus *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar* till ett relevant språkligt yttrande? Hur skapas denna relevans i romanen med hjälp av berättarteknik och olika former av ekon? För att undersöka detta kommer jag att arbeta med följande delfrågor:

- Hur skapas intern relevans i romanen?
- Hur skapar Anyurus användning av berättarperspektiv relevans?
- Hur bidrar interna ekon till att bygga relevans?
- Hur skapas extern relevans i romanen?
- Hur bidrar externa ekon till romanens externa relevans?

Analysen kommer inte vara fullständigt uttömmande, men jag hoppas på att genom att undersöka hur relevans skapas i ett skönlitterärt verk efter dessa delfrågor kunna erbjuda tillräckligt med grund för att visa på relevans teorins värde inom litteraturvetenskapen.

Material och tidigare forskning

Johannes Anyurus Augustprisvinnande *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar* från 2017 skildrar följderna av ett terrordåd, liknande det mot Charlie Hebdo i Paris 2015, mot en serietidningsbutik i Göteborg.³⁶ Romanen undersöker hur små ändringar i händelseförloppet under dådet resulterar i två möjliga framtider samt hur dessa olika världar möts då en ung flicka verkar ha färdas från den ena tidsvärlden till den andra. Dels framställs en mer avlägsen dystopisk framtid där dådet mot seriebutiken fullbordades med ett självmordsattentat, dels skriver Anyuru fram en mer nutida version av hur händelserna förlöper i en verklighet där terrordådet avbrutits av en av gärningspersonerna innan någon av gisslan dödats. Båda dessa

³⁶ ”Pristagare 2017”, Svenska Förläggareföreningen, 2017-11-27. <https://www.augustpriset.se/augustpriset-genom-aren/pristagare-2017> 2019.04.13.

möjliga följder befinner sig i olika tidsmässig distans till dådet, dystopin ungefär 15 år senare och den mer verklighetsliknande ungefär 2 år efter.

Relevant för min undersökning som dels kommer att beröra referentialitet men också fikcionalitet är just hur Anyuru i romanen växlar mellan olika möjliga framtider efter terrordådet, men också hur han har valt att genomgående referera mer eller mindre uppenbart till samtidsaktuella fenomen och händelser, inte minst terrordådet mot Charlie Hebdo men också virala fenomen som porträtt av soldater före, under, och efter stridstjänstgöring eller innovationer i teknologi som datoranimerade modeller.³⁷

Anyurus laborationer med gränser mellan inte bara fakta och fiktion utan också mellan plats och tid, situerade i en dystopi inspirerad av i nutiden högaktuella händelser ger en fruktsam bas inte bara för undersökning av gränsen mellan det faktuelle och det fiktiva men också av hur relevans kan konstrueras i en fiktiv berättelse. Eftersom jag vill behandla romanen i relation till relevans, och många av bokens teman tangerar aktuella ämnen i samhällsdebatten, tycker jag att just romanens intresse för samtiden erbjuder ett särskilt intressant studieobjekt för en relevanssteoretisk granskning då författarens, läsarens och yttrandets kontext är närmare varandra än vad den är i de flesta fall av litterär kommunikation.

Trots att det existerar ett flertal akademiska texter om Johannes Anyurus författarskap har ingen litteraturvetenskaplig forskning berört *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar*.

³⁷ Anyuru, s. 87; Lalage Snow, "We Are Not The Dead: soldiers' faces before, during and after service in Afghanistan", *The Telegraph*, <https://www.telegraph.co.uk/news/picturegalleries/uknews/9013365/We-Are-Not-The-Dead-soldiers-faces-before-during-and-after-serving-in-Afghanistan.html?image=1>, 2019-05-26, samt Elena Cresci, "From Instagram to Balmain: The Rise of CGI Models", *BBC News* 2018-09-12, <https://www.bbc.com/news/newsbeat-45474286>, 2019-05-23.

Metod

Jag vill inleda mitt metodavsnitt med en not om de verk jag har utgått ifrån när jag har utformat tillvägagångssättet för min analys. Walshs *Rhetoric* och Cave och Wilsons *Reading Beyond the Code* erbjuder de tydligaste exemplen på utförda litteraturvetenskapliga tolkningar med utgångspunkt i relevanteori. Den förra använder litterära exempel främst i exemplifierande syfte för att underbygga Walshs argumentation.³⁸ De flesta av artiklarna i *Reading Beyond the Code* fokuserar dock på mimetisk gestaltning av kommunikationsprocesser inom de studerade verken, till exempel om hur icke-verbala kommunikativa gester beskrivs i litteratur.³⁹

Jag har valt att dela upp analysen efter intern och extern relevans för att få en tematisk gruppering av mina analyspunkter, med reservation för att denna distinktion är, som redan diskuterat, något diffus. Jag kommer under dessa rubriker att nära analysera utvalda aspekter av berättarperspektiv, bildspråk, upprepningar och referenser till världen utanför romanen för att ge en översiktlig bild av hur relevans byggs i romanen och hur denna bidrar till romanens mer övergripande externa relevans.

Detta med reservation för att läsningen oundvikligen kommer att vara färgad av vad jag har för omedvetna förväntningar på romanens relevans, och att vad som är relevant i romanen kan skifta mellan olika läsare och även mellan läsare och författare som nämnt under teoriavsnittet. Likväl kommer jag försöka åstadkomma en analys baserad på idén om en generell läsare eller publik, där jag i mitt urval av exempel försöker utgå från vad de flesta läsare kan antas anse vara relevant och hur detta bidrar till och utgör romanens relevans. Därmed ligger utgångspunkten för bilden av läsaren i en i första hand svenskspråkig publik som är någorlunda införstådd i samtidsaktuella händelser och vad denna publik kan tänkas anse relevant i berättelsen. Analysen kommer också att vara litteraturvetenskapligt orienterad, dvs. att den kommer att behandla faktorer som kanske inte en genomsnittlig romanläsare ser som relevant även om det inte måste vara stor skillnad mellan den genomsnittliga läsaren och litteraturvetaren.

³⁸ T.ex. Walsh, s. 33-37.

³⁹ Se t.ex. Kirtsti Sellevolds ”On the Borders of the Ostensive: Blushing in Edith Wharton’s *The House of Mirth*” ur *Reading Beyond the Code. Literature and Relevance Theory*, red. Terence Cave och Deirdre Wilson, s. 93-108.

Analys

Under ”Intern relevans” kommer jag att behandla relevansbyggande element som i huvudsak är interna i romanen, bl.a. berättarperspektiv och interna ekon. Under ”Extern relevans” kommer jag diskutera hur Anyuru väver in referenser till världen utanför fiktionen för att skapa och upprätthålla berättelsens relevans, samt hur både intern relevans och externa referenser bidrar till att skapa romanens totala externa relevans, dvs. romanens import.

Intern relevans

Etablerandet av intern relevans

Till att börja med vill jag diskutera hur romanens inledning sätter tonen för vilka motiv och teman som är relevanta i berättelsen. Intern relevans har att göra med hur berättelsen hänger ihop, och hur varje del av den påverkar läsarens förväntningar på vad som kan vara relevant i nästkommande del. Detta i sin tur påverkar läsarens tolkning av verket som helhet. I *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar*, har Anyuru placerat ett citat ur koranen: ”*I Guds, den Nåderikes, den Barmhärtiges namn*” direkt efter titelsidan.⁴⁰ Detta introducerar religionsmotivet vilket behandlas flitigt i romanen.

På nästföljande sida har Anyuru placerat citat dels från en anonym fånge frisläppt från Guantanamo och dels ett stycke ur Harry Martinsons *Aniara*.⁴¹ Guantanamo-citatet lyder:

Det finns ingen historia i Guantanamo.
Det finns ingen framtid i Guantanamo.
Det finns ingen tid där överhuvudtaget,
eftersom det inte finns någon gräns för vad
som kan hända.

Jag har valt att citera detta i sin helhet eftersom det introducerar flera av romanens huvudsakliga motiv. Dessa är tid, våld, historia, sanning, möjlighet, och verklighet. Citatet kan tolkas som en antydning att fångenskap och våld gör att grundläggande element av verkligheten, tiden, kan sättas eller verka sättas ur spel. Detta återkommer i intrigen då den verklighet där terrordådet fullbordas leder till en dystopisk framtid där så kallade

⁴⁰ Anyuru, s. 5.

⁴¹ Ib., s. 7.

”sverigefiender” sätts i fångläger. Samtidigt ser det universum där dådet avbryts innan självmordsattentatet och gisslans död ungefär likadant ut som vårt eget.⁴² Därmed ses en länk mellan hur våldsamt framtiden blir och hur pass våldsamt terrordådet förlöper i respektive tidsvärld. Också hur den dystopiska berättaren färdas i tid och rum till följd av tortyr i ett fångläger delar tematiken detta motiv ger upphov till; våld rubbar verklighetens grundpelare. Citatet från Guantanamofånngen introducerar denna idé om en korrelation mellan våld och vad som kan anses möjligt. Också citatet ur *Aniara* berör motivet av hur tid, våld, och verklighet korrelerar. På detta sätt skapar romanens inledning förväntningar hos läsaren på vilka teman som förekommer i berättelsen genom att introducera dem innan berättelsen börjar, och detta färgar vilka delar av den läsaren kommer att bedöma som relevanta.

Berättarperspektiv och intern relevans

I *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar* växlar Anyuru mellan flera olika berättarperspektiv, varav två, de enda berättade ur första person, kan identifieras som huvudsakliga. Dessa blir huvudsakliga berättare för var sin tidsvärld till följd av terrordådet olika förlopp i respektive värld. Ingen av förstapersonsberättarna är konsekvent namngiven i verket. Den ena, som jag kommer kalla författaren efter hans yrke i boken, är situerad i världen mest lik vår verklighet, två år efter dådet. Den andra förstapersonsberättaren är den unga flicka som färdats bakåt och ”sidledes” i tiden till författarens värld från den dystopiska framtiden för att stoppa terrordådet.⁴³ Jag kommer att referera till henne som den dystopiska berättaren, samt som ”flickan” efter hur hon oftast refereras till i boken. Av utrymmesekonomiska skäl har jag valt att fokusera på dessa två perspektiv i min analys, trots att fler perspektiv förekommer, bl.a. förekommer flickans perspektiv också ur tredje person.

Författarens värld är närmast verkligheten inte bara i tid och sakers allmänna beskaffenhet men också i berättandenivå, då det är svårt att skilja mellan *författarens* röst och *författarkaraktärens* berättarröst, t.ex. på ställen där författarkaraktären verkar referera på metanivå till boken i läsarens händer: ”[j]ag hade ännu inte bestämt mig för att skriva denna bok”.⁴⁴ Också på andra plan är författarens perspektiv det närmast läsaren, bland annat är episoderna ur den dystopiska berättarens perspektiv ofta placerade på så sätt att författarkaraktären tycks läsa dem samtidigt som läsaren; t.ex. följs ett av de dystopiska

⁴² Ib., s. 62, 225.

⁴³ Ib., s. 157.

⁴⁴ Ib., s. 145.

avsnitten direkt av ett av författarkaraktärens avsnitt där han lägger ifrån sig pappren och flickan frågar hur långt han har kommit i läsningen, varpå han svarar med den punkt där den dystopiska berättarens avsnitt avslutats på sidan innan.⁴⁵ Detta sker även när en annan karaktär läser flickans texter i författarkaraktärens närvaro. Därmed uppstår en effekt av direkt tidsmässig mimesis mellan läsarens och författarens värld. Detta för författarkaraktärens berättarperspektiv närmare den verklighet som läsaren upplever och placerar författarens perspektiv 'över' det dystopiska.

Därtill blandas författarens förstapersonsperspektiv med "Annikas" tredjepersonsperspektiv i ett av romanens kapitel. Annika är den flicka vars kropp den tidsresande flickan hamnar i när hon reser tillbaka i tiden och hamnar i författarkaraktärens värld. Detta är också det enda tillfället där Annikas perspektiv före tidsresan förekommer i romanen, alla andra perspektiv som följer samma kropp följer den dystopiska berättaren fast ur tredje person. Att den dystopiska berättaren i författarkaraktärens tidsvärld skildras ur tredje person är signifikant i frågan eftersom hon byter från första till tredje person beroende på värld. Också detta signalerar att författarkaraktärens perspektiv är att betrakta som det primära då hans perspektiv är det enda i första person från den värld som är närmast verkligheten, samt att hennes förstapersonsperspektiv endast existerar i form av intradiegetiska texter. Även ordvalen "kanske" eller "möjligt" gällande hur Annika kände under vistelsen i fängelset Al-Mima understödjer författarperspektivets primaritet, och skulle kunna tas som en antydning att hans perspektiv även är det bakom resterande tredjepersonsperspektiv i hans tidsvärld.⁴⁶ Enligt denna modell skulle alltså romanens resterande tredjepersonsperspektiv likt Annikas kunna vara 'producerade' av författarkaraktären, i den bok han skriver för att undersöka den tidsresande flickans berättelse. Därtill är författarkaraktären endast känd för läsaren genom sitt yrke som poet och författare samt hans svensk-afrikanska bakgrund, att han är muslim, uppväxt i Västsverige och bosatt i Göteborg. Tillsammans med perspektivets primära status bidrar detta till att implicera en viss sammanblandning mellan författarkaraktären och den faktiske författaren, som delar dessa attribut med författarkaraktären i romanen. Det är inte en komplett syntes, "denna bok" skulle rimligtvis också kunna gälla endast författarens episoder med undantag för delen där Annikas perspektiv letar sig in. Emellertid bidrar antydning till sammankoppling likväl till att styrka berättelsens motiv av sanning och historia, och temat av vad som är och inte är sant där gränser mellan fakta och fiktion suddas ut.

⁴⁵ Ib., s. 112, 160, 170, också t.ex. 141.

⁴⁶ Ib., s.173-175.

Temat vad som är sant i gränsen mellan fakta och fiktion realiserar inte bara i och med den antytt suddiga gränsen mellan författarkaraktern och författaren, utan också i författarkarakterns respons på flickans berättelse om dystopin. Flickans berättelse får författarkaraktern att tvivla på sin bild av Sverige och på framtiden för muslimer i landet, till den grad att han bestämmer sig för att emigrera till Kanada.⁴⁷ I detta aktualiseras också diskussionen kring svenskhet och var detta innebär, vilket också är ett av romanens teman. Flickans berättelse gör att han allt eftersom börjar tro att hennes berättelse är möjlig, vilket gör att han anser framtiden i landet osäker för sitt barn att växa upp i som muslim. Just att författarkaraktern går från att se flickans berättelse som omöjlig, en form av science fiction, till att bli så pass övertygad att han bestämmer sig för att emigrera gör att läsaren får följa denna process av långsam övertygelse. Han ställer frågor om och kring flickans historia och denna möjliga framtid, om hur hennes tidsresa kan ha skett eller om berättelsen kan vara en konsekvens av extrem fysisk och psykisk påfrestning.⁴⁸ Han intervjuar inte bara flickan men också offer för dådet och gärningspersonernas föräldrar.⁴⁹ Han gör också efterforskningar gällande liknade tidsreseberättelser.⁵⁰ Relevansen av flickans berättelse ökar för författaren samtidigt som den ökar för läsaren då hen får se hur författaren efter kritisk granskning går från tvivel till tro. När författarkaraktern till slut ändrar sig och bestämmer sig för att stanna i Sverige är det inte för att han har avfärdat flickans berättelse utan för att han har insett att den tidsresande flickan var en framtida, om än alternativ, version av hans egen dotter, och han vill göra sitt för att arbeta för att dystopin inte skall realiseras.⁵¹ Således går författaren från att se berättelsen om dystopin som fabrikation till science fiction till möjlighet till sanning.⁵² På detta vis aktualiseras temat med den suddiga gränsen mellan fiktion och verklighet i författarens processande av flickans berättelse, där den senare även tangerar berättelsens motiv med svenskhetens innebörd.

⁴⁷ Ib., s. 180, 185, 203.

⁴⁸ Ib., s. 68, 114ff, 179f.

⁴⁹ Ib., s. 126-128, 213-221, 208-212, 262-266.

⁵⁰ Ib., s. 156, 260.

⁵¹ Ib., s. 298, 185.

⁵² Ib., s. 68, 148, 185, 297.

Hos den andra förstapersonsberättaren inleds alla kapitel ur den dystopiska berättarens perspektiv med direkta tilltal, t.ex.;

Jag skriver till dig som vet hur våldet känns. Jag skriver till dig som också har känt kroppen spännas av oro och bli svag och klumpig.⁵³

Jag skriver till dig som jag ännu kan rädda.⁵⁴

Jag skriver till dig som inte kommer att kunna tro att det jag berättar kan hända i Sverige. Du kommer att tro att jag ljuger eftersom du fortfarande tror att du är svensk.⁵⁵

Dessa direkta tilltal går inte uppenbart att koppla till författarkaraktern för vilken flickan visar sina texter; inte förrän den sista episoden ur flickans perspektiv är det ”du” som refereras till uppenbart författarkaraktern – ”När du sa att du skulle flytta blev jag glad för er skull”.⁵⁶ Läsaren kan fram till denna instans vara befogad att läsa in sig själv i adressatrollen för tilltalen. Effekten av detta oklara tilltal stöds också av att den mimetiska läsningen där författarkarakterns perspektiv tar del av texterna samtidigt som läsaren, inte alltid förekommer för att rama in flickans berättelse. På detta sätt utnyttjar Anyuru läsarens relevanssökande – att de direkta tilltalen har en otydligt definierad adressat kan tolkas som skäl för läsaren att placera sig själv i adressatrollen. Att tilltalet vid sin sista förekomst riktar tydligt till författarkaraktern underminerar inte denna effekt av det direkta tilltalet. Tvärtom vill jag argumentera för att det bidrar till att understryka tematiken jag diskuterat ovan om gränsen mellan fakta och fiktion, den oklara adressaten har en liknande effekt som författarens berättarperspektiv som jag diskuterat ovan. Detta i sin tur tangerar tematiken introducerad i de inledande citaten – historia och tid och narrativ är inte konstanta och oföränderliga eller ens alltid tydliga. Vidare har dessa tilltal effekten att berättelsen om den dystopiska världen mer uppenbart och direkt hävdar sin relevans för läsaren personligen, eftersom läsaren till stor del med fog kan tolka in sig själv i adressatrollen. Detta bidrar till att minska distansen mellan det verkliga och det som kanske i mångas ögon ses som omöjligt, den svenska dystopin.

⁵³ Ib., s. 99.

⁵⁴ Ib., s. 161.

⁵⁵ Ib., s. 188.

⁵⁶ Ib., s. 234.

Bildspråkliga och stilistiska interna ekon

Jag har redan tagit upp ett exempel på internt eko som förekommer i romanen – det direkta tilltalet hos den dystopiska berättaren. Förutom ett sätt att involvera läsaren personligen i berättelsen utgör det direkta tilltalet också ett internt eko eftersom det förekommer i nästan alla episodiska avsnitt ur den dystopiska berättarens perspektiv. I de exempel jag citerat ovan kan vi se hur tilltalen stegras i intensitet över berättelsens gång; från att vara en appell till författarens/läsarens personliga erfarenhet blir det till ett försök att ”rädda” den tilltalade till en kommentar om adressatens personliga upplevelse av svenskhet. Denna stegring utnyttjar läsarens erfarenhet av de tidigare tilltalen till att öka läsarens involvering i berättelsen och därmed också, eftersom det direkta tilltalet ger ökad personlig insats i berättelsen, relevansen för läsaren av just det som sägs. Det går från ett ganska allmänt tilltal till en attack mot den tilltalades känsla av nationalitet, där ekot av de tidigare tilltalen gör det senare lättare att ta till sig än om detta tilltal hade varit det som förekommit först. På detta vis gör ekandet av det direkta tilltalet att relevansen av romanens teman om vad som är möjligt och den oklara gränsen mellan svensk och icke-svensk går från relevans i berättelsen till relevans också för läsaren personligen.

Ett annat internt eko är synen av nattfjärilar som enligt romanen markerar vad flickan kallar ”fel i tiden”. Nattfjärilarna återkommer i båda flickans perspektiv och bidrar inte bara till att förena första- och tredjepersonsperspektiven men också till att markera skillnader mellan de två världarna, t.ex. när en av gärningspersonerna till terrordådet dör snart efter att dådet inletts, eller när flickan i dystopin torteras till den grad att hon förflyttas i tiden till författarkaraktärens tidsvärld.⁵⁷ Därmed blir nattfjärilen ett slags markör för när författarkaraktärens verklighet inte stämmer överens med den dystopiska framtiden. Relevansen av detta är främst intern för berättelsen eftersom den främst markerar dessa skillnader. Dock utgör den också ett avsteg från realismen som annars är dominerande i romanen, vilket är intressant eftersom detta är ett steg i motsatt riktning mot de andra grepp jag hittills har tagit upp som främst verkar för att föra berättelsen närmare verklighetens och möjlighetens territorium.

Ytterligare en bild ekas internt i romanen, ur både författarens och den dystopiska berättarens perspektiv; bilden av två flickor vid ett par gungor i förorten. Denna bild har särskild intern relevans eftersom den förenar författarens perspektiv med flickans. Att de gång

⁵⁷ Ib., s. 41, 234.

på gång återkommer såväl i dystopin som i författarens perspektiv understryker släktskapet mellan dystopin och författarens värld, den som är närmast vår. Detta bidrar till att öka känslan av att flickans berättelse kan vara möjlig. Vidare är också bilden av flickorna i gungorna, sedda ur författarkarakters perspektiv, inramningen för hela berättelsen då den både inleder och avslutar berättelsen. De innehåller också fler interna ekon sinsemellan än bara upprepandet av bilden av två flickor i gungor, varför jag vill citera dem i sin helhet:

Nu kommer en vind. Den lyfter lekplatsens sand och en handfull strån av torrt gräs upp framför höghusfasaderna. De två flickorna i de gamla bildäcksgungorna svingar sig högre. Jag betraktar dem genom glaset. Jag hör inte deras skratt. Jag hör panikslagna, heta skrik, rytandet av automateld, bullret när föremål och kroppar kastas omkull.⁵⁸

[...] jag hör min dotter och Liats skratt från andra sidan glaset. De sitter i bildäcksgungorna, tar fart inför språnget. Våra trådslitna strimmor av framtiden. Och när vinden kommer med förnyad styrka och blåser sand i deras ögon skrattar de bara, och håller händerna för. Ljus framför oss.⁵⁹

Här syns tydligt hur Anyuru mellan dessa två skapar interna ekon också med ljud, med blicken genom glaset och med vinden som blåser upp sand. De starka likheterna mellan passagera påvisar också den stora olikheten mellan dem – den inledande passagen för berättaren till tankar om våld och krig och förstörelse, medan den avslutande slutar boken med ”Ljus framför oss”. Detta markerar två vitt skilda syner på framtidsutsikter från berättarens sida, där den första bilden av gungorna lutar mot den dystopi som senare skildras i romanen och den sista i kontrast uttrycker ett slags lugn och hopp inför framtiden. Emellertid kan detta eko också tolkas ha en motsatt effekt – att den avslutande bilden ekar den inledande kan också tänkas vara ett uppmärksammande på att den våldsamma framtiden kanske fortfarande kan vara en möjlighet, trots författarkarakters i dessa stycken uppenbara förändring i framtidssyn. Relevansmässigt är det internt relevant för berättelsen i och med att inramningen gör ett tydligt avslut, att resan från berättelsens början har nått sitt slut.

⁵⁸ Ib., s. 9.

⁵⁹ Ib., s. 301.

Extern relevans

I detta avsnitt kommer jag att inleda med några exempel på hur Anyuru arbetar med extern relevans genom referenser till platser och fenomen som existerar i 'verkligheten' för att skapa relevans i romanen. Efter detta kommer jag att avsluta min analys med att kommentera kring hur interna relevansstrukturer och externa referenser bidrar till romanens externa relevans i Wilson och Kennys mening, dvs. hur romanen är relevant som yttrande.

Externa ekon

Till att börja med vill jag ta upp förekomsten av referenser till verkligheten i romanen, referenser till platser och fenomen som existerar i den form som de förekommer i berättelsen. Den mest uppenbara av dessa är rummet största delen av berättelsen utspelar sig i, Göteborg. Också bekanta platser och fenomen för den som är bekant med staden, som Hisingen, Nordstan, Kungsgatan, Biskopsgården, Länsmansgården, Angered, spårvagnar etc.⁶⁰ När läsaren sedan innan är bekant med miljön berättelsen utspelar sig i blir berättelsen mer 'verklig' för läsaren genom att den lånar in delar av verkligheten som läsaren har personlig erfarenhet av. Därmed blir berättelsen mer 'möjlig' eller sannolik eftersom den utspelar sig i ett rum normalt förknippat med dessa två. På detta sätt använder Anyuru det rum berättelsen utspelar sig i för att 'låna' av den per automatik högre relevansen som ges av det som är verkligt existerande och därmed har högre sannolikhet att figurera i läsarens personliga erfarenhet av verkligheten. Om platsen är en läsaren känner till och har erfarenhet av blir intrigen mer personligt relevant för hen.

En annan referens till verkligheten förekommer i romanen i form av Abu Ghraib, diskuterad i dialog mellan författarkaraktern och den karikatyrtecknare vars verk motiverade terrordådet mot seriebutiken. Detta är lika mycket en referens till fenomen som rum. Tecknarkaraktern Göran Loberg berättar för författarkaraktern hur inspirationen till hans karikatyrorer – föreställande t.ex. "En grupp män med turbaner och krokiga näsor som bugar sig i bön och får kryssningsmissiler instuckna i sina anus" – var hur bilderna från Abu Ghraib, på "Människor som staplas på varandra i pyramider" och "En man insmetad i avföring" fick honom att skratta.⁶¹ Loberg ser det som ett uttryck för hur den mänskliga kroppen under tortyr gör att religion blir meningslös och att religiösa människor då också är att betrakta som

⁶⁰ Ib., s. 15, 104, 246, 14, 69, 248.

⁶¹ Ib., s. 17, 215, 216.

löjliga. Här aktualiseras romanens motiv av religion, sanning och verklighet; religionen är för Loberg ett slags fiktion, och när tortyr visas få människor att agera mot sin religion betyder det att den inte är verklig. I min tolkning är detta ytterligare en instickare i det tema av sanning och verklighet, gränsen mellan fakta och fiktion som figurerar starkt i romanen. Vad är egentligen sant och äkta? Är det kroppsliga mer sant än något annat? Detta tema tangerar den språkfilosofiska debatten om icke-existerande referenser, som jag tidigare nämnt. Om vi inte kan ta på något, hur kan det vara verkligt?

Referensen till Abu Ghraib är också signifikant eftersom den placeras in i intrigens kausalkedja, då karikatyrerna inspirerade av bilderna från fängelset blir både katalysatorer och mål för det terroråd som utgör centrum för berättelsens handling. Dådet blir ett slags hämnd för den avhumanisering av muslimer som sker genom att degradera dem från människor till punchlines både i bilderna från Abu Ghraib och i teckningarna. I och med kopplingen Anyuru gör länkas det verkliga våldet från Abu Ghraib till de fiktiva karikatyrerna, som dock inte heller de är utan förlaga i världen utanför berättelsen. Detta skapar samma relevanseffekt som uppstår i och med valet av plats, att relevans 'lånas' från verkligheten, men det uppstår också en effekt åt motsatt håll där fiktionens behandling av den verkliga händelsen kan tänkas påverka hur relevansen av den verkliga händelsen ter sig för läsaren. I slutändan blir referenserna i romanen till Abu Ghraib en kommentar till hur våld fortplantas i samhället; avhumaniserande av en grupp människor gör det okej att skämta om gruppen, som då ännu mer avhumaniseras, ett 'vi' och ett 'dem' skapas från båda sidor, vilket i sin tur gör att våldet lättare eskalerar eftersom ingen grupp ser de andra som mänskliga. Verkligheten gör det fiktiva våldet mer okej och vice versa. Detta är ett exempel på hur Anyuru utnyttjar 'verklig' relevans för att konstruera romanens teman av religion och gränsen mellan fakta och fiktion, vilka i sin tur utgör en del av romanens övergripande relevans.

I romanen refereras också till en fotoserie i romanen som porträtterar soldater före, under, och efter krigstjänstgöring.⁶² En sådan existerar som nämnts ovan i verkligheten. Denna referens tillåter inte bara Anyuru att reflektera över vad våld gör med människor men gör också att den läsare vars tolkningskontext innefattar kännedom om den verkligt existerande porträttserien ges skäl att dra en starkare länk mellan författarkarakters åsikter kring bilderna och verkligheten. Det ger författarkarakters reflektioner 'verklig' relevans för läsaren, inte bara intern sådan, givet att läsaren tidigare har kommit i kontakt med fotoserien. Referensen bidrar också till att destabilisera gränsen mellan fakta och fiktion

⁶² Ib., s. 87.

eftersom läsaren lika gärna inte kan ha kännedom om fotoseriens existens. Om så är fallet, är fotoserien att betrakta som fiktiv?

Också terrordådet i romanen tangerar verkligheten genom att målet är just en karikatyrtecknare och en seriebutik, vilket kan jämföras med dådet mot tidningen Charlie Hebdo i Paris 2015, de hade likt butiken i romanen publicerat bilder och serier som kunde anses kränkande mot islam. På detta sätt förs den verkliga världen in i romanens narrativ både explicit genom mer direkta referenser och implicit genom dessa som rör snarlika personer, händelser och fenomen. Detta ökar berättelsens relevans för läsaren eftersom den behandlar fenomen som läsaren själv har erfarenhet av. Jag tänker mig att romanen i växelverkan med detta också kan tänkas få läsaren att omförhandla sina idéer kring de verkliga fenomen som ekas i romanen och på så vis orsaka en 'kognitiv effekt' hos läsaren.

Denna effekt är också aktuell i ytterligare en av karikatyrteckningarna i romanen, som visar "en kvinna [som] står på en bro och riktar en kulspruta mot en folkmassa" framför en banderoll med texten "*Refugees welcome*".⁶³ De verkliga fenomen som här förs samman är dels "*Refugees welcome*"-kampanjen som startades under den ökade flyktingtillströmningen under 2015 och dels en facebook-kommentar från en lokalpolitiker aktiv inom Sverigedemokraterna, också till svar på den ökade flyktingströmmen till Sverige under 2015: "Kan ingen ställa sig på Öresundsbron med en kulspruta!".⁶⁴ På detta vis utnyttjar Anyuru läsarens sannolika kännedom om dessa två fenomen som var frekvent omskrivna i media under denna tid. Det är också ett fall där det relevanstestetiska begreppet *poetiska effekter* aktualiseras, eftersom samplaceringen av kvinnan med kulsprutan under välkomstbanderollen kan ge upphov till en mängd olika möjliga tolkningar. Är det ett uttryck för den delade attityden kring flyktingmottagande i svensk politik? Vill Anyuru uppmärksamma den osäkra situation flyktingar sitter i även efter att de välkomnats in i landet, att flykten från våld och misstänksamhet kanske aldrig riktigt är över? Flera olika tolkningar är möjliga, och den import som kan uttolkas beror nog till stor del på läsarens personliga erfarenhet av den debatt kring migration och flyktingmottagande som under de senaste åren tagit stort utrymme i svensk politik. Vad som dock är tydligt är att Anyuru genom att placera referenser till två verkliga fenomen tillsammans i en fiktiv karikatyr utnyttjar den erfarenhet läsaren sannolikt har av fenomenen för att få läsaren att reflektera kring verkliga fenomen, och att fiktionen på

⁶³ Ib., s. 19.

⁶⁴ "Om oss", *Refugees Welcome*, Refugees Welcome Housing Sweden, <https://refugees-welcome.se>, 2019-06-10; Jonathan Jeppson "Kan ingen ställa sig på Öresundsbron med en kulspruta!", *Aftonbladet* 2015-09-09, <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/Ona0yO/kan-ingen-stalla-sig-pa-oresundsbron-med-kulspruta>, 2019-06-10.

detta sätt tar sig utanför ramen av den fiktiva berättelsen. Vidare kan "Refugees welcome"-karikatyren på detta sätt också ses som ytterligare en instans där gränsen mellan fakta och fiktion visas grumlig snarare än klar och tydlig.

Ovanstående utgör långt ifrån alla referenser i verket som går 'utanför' romanen, t.ex. har jag inte behandlat mer beslöjade referenser som "iWatch" eller referenser till andra litterära verk som görs i romanen. Likväl ger exemplen ovan en bild av hur en författare kan använda sig av referenser till ting och fenomen utanför romanen för att på så sätt ge sin berättelse ökad sannolikhet och därmed ökad relevans för läsaren, enligt en mekanism som torde vara ganska lik oberoende av referent.

Extern relevans för romanen som yttrande

I teoriavsnittet liknar jag den externa relevansen hos en roman med de teman som figurerar i den. Hittills har jag granskat hur valda element ur berättelsen skapar och upprätthåller relevans i romanen, och inte sällan har den interna eller externa relevansen visat sig slutgiltigt vara relevant för tema. Berättarperspektivet är något otydligt och har flera nivåer som verkar stå olika nära verkligheten. Detta för med sig att romanens tema där gränser mellan fiktion och verklighet uppträder som suddiga. Likaså gör de många referenserna till externa rum och fenomen. Även den berättarnivå längst ifrån läsaren utnyttjar genom det direkta tilltalet hur läsarens relevanssökande tolkningsprocess ser ut för att öka relevansen av berättelsen och dess teman för läsaren. Därmed kan romanens externa relevans, baserad på de exempel jag tagit upp, ses som samlingen av dess teman av sanning, fiktion-fakta, religion, tid, verklighet och möjlighet.

Avslutning

Mötet mellan litteraturvetenskap och relevanssteori

Jag har i analysen visat hur relevans opererar i några utvalda element av romanen, hur beståndsdelar kan ses utnyttja relevans för att leda läsarens tolkning av romanens teman, romanens övergripande relevans. Analysen är långt ifrån uttömmande, och lyckas inte med att formulera helheten av den import som avses överföras med romanen som yttrande. Emellertid tillåter relevanssteorin också detta, att all import inte behöver kunna formuleras kort och koncist, speciellt inte i fallet litterär kommunikation.

Analysen har visat på hur romanens externa relevans och teman kan anses jämförbara. Dock har uttolkandet av relevans endast tillåtit rum för några få exempel ur texten. Detta kan tas som en indikator på att en relevanssteoretisk tolkningsmetod kanske inte hör till de mest effektiva. Likväl görs sällan litteraturvetenskapliga undersökningar utan inriktning på specifika aspekter av ett verk, så detta behöver inte tala emot användandet av relevanssteori i litteraturvetenskaplig analys.

En stor del av uppsatsens utrymme har vigts åt att förklara relevanssteorin. Detta finner jag dock nödvändigt för bästa möjliga förståelse av den teoretiska bakgrund analysen vilar på. Relevanssteori är trots allt inte välkänt inom litteraturvetenskapen, och en för kort förklaring riskerar att utelämnas värdefulla både för förståelse av undersökningen som görs och för förståelse av teorin i stort.

Efter undersökningen anser jag att relevanssteorin erbjuder intressanta verktyg för analys av litteratur. De är dock kanske inte vitt skilda från etablerade metoder inom litteraturvetenskap utan är snarare kanske ett annat sätt att beskriva dessa. Emellertid tror jag att detta kan vara värdefullt, och att relevanssteorin erbjuder intressanta svar på frågan om hur dessa tolkningsmekanismer och metoder fungerar i relation till mänsklig kognition i en tolkningsprocess baserad på relevans. En av relevanssteorins främsta styrkor är att den placerar litteraturen i samma liga av språkanvändning som all annan kommunikation. Självklart kan det finnas de som menar att det existerar litteratur vars syfte till ingen grad är kommunikativt. Detta är ett ämne för framtida studier. Det för dock med sig intressanta implikationer att tänka sig läsande som kommunikativ och kognitiv process, vilket också kan ge upphov till intressanta framtida undersökningar.

Jag kan utöver detta också tänka mig att relevanssteorin med sitt fokus på vad som är relevant för läsaren skulle kunna kombineras med andra teorier för att ge intressanta resultat,

däribland t.ex. Rita Felskis kombination av Aktör-Nätverksteori och hermeneutik, där hon bland annat argumenterar för ett avvecklande av "the hermeneutics of suspicion" till fördel för att ta i beaktande hur litteraturen får läsaren att känna och varför.⁶⁵

För att avsluta finner jag att det i just denna analys var särskilt fruktbart att använda sig av relevanssteori för att få tillgång till hur Anyuru i romanen arbetar med gränsen mellan sanning och fiktion på flera nivåer. Särskilt intressant ur denna synpunkt finner jag hur tematiken av sammanblandning mellan fakta och fiktion genom relevansmekanismer också kan ses realiserat i och med romanen som yttrande, inte bara genom referenser till världen utanför berättelsen utan också genom berättarperspektivets utformning. Själva berättelsens utformning får läsaren att uppmärksamma frågor om fakta och fiktion gör också att övriga teman blir mer 'verkliga' för läsaren, eftersom gränsen mellan berättelsen och världen läsaren befinner sig i aktivt uppmärksammas överträds. Detta tror jag kan vara en intressant vinkel för studier också i andra litterära verk och för studier av fikcionalitet som språkligt fenomen.

⁶⁵ Rita Felski, "Latour and Literary Studies", PMLA 2015:3 (130), s. 741.

Litteraturförteckning

Tryckta källor

Anyury, Johannes, *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar*, Stockholm: Norstedts, 2017

Cave, Terence, "Towards a Passing Theory of Literary Interpretation", *Reading Beyond the Code. Literature and Relevance Theory*, red. Terence Cave och Deirdre Wilson, Oxford: Oxford University Press, 2018, s. 167-183

Cave, Terence och Deirdre Wilson, "Introduction.", *Reading Beyond the Code. Literature and Relevance Theory*, red. Terence Cave och Deirdre Wilson, Oxford: Oxford University Press, 2018, s. 1-20

Felski, Rita, "Latour and Literary Studies", *PMLA* 2015:3 (130), s. 737–742

Kenny, Neil, "Relevance Theory and the Effect of Literature on Beliefs. The example of Injun Joe in Twain's *Adventures of Tom Sawyer*", *Reading Beyond the Code. Literature and Relevance Theory*, red. Terence Cave och Deirdre Wilson, Oxford: Oxford University Press, 2018, s. 73-92

Quine, W. V. O., "On What There Is", *From a Logical Point of View*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1953, s. 1-19

Russell, Bertrand, "On Denoting", *Mind. A Quarterly review of Psychology and Philosophy* 1905:56 (14), s. 479-493

Schaffer, Jonathan, "On What Grounds What", *Metametaphysics. New Essays on the Foundations of Ontology*, red. D. Chalmers, D. Manley, och R. Wasserman, Oxford: Clarendon, 2009, s. 347-383

Sellevoid, Kirsti. "On the Borders of the Ostensive. Blushing in Edith Wharton's *The House of Mirth*", *Reading Beyond the Code. Literature and Relevance Theory*, red. Terence Cave och Deirdre Wilson, Oxford: Oxford University Press, 2018, s. 93-108

Sperber, Dan och Deirdre Wilson, *Relevance. Communication and Cognition*, Oxford: Blackwell, 1986

Walsh, Richard, *The Rhetoric of Fictionality. Narrative Theory and the Idea of Fiction*, Columbus: Ohio State University Press, 2007

Wilson, Deirdre, "Relevance Theory and Literary Interpretation", *Reading Beyond the Code. Literature and Relevance Theory*, red. Terence Cave och Deirdre Wilson, Oxford: Oxford University Press, 2018, s. 185-204

Wimsatt, W. K. Jr. och M. C. Beardsleys "The Intentional Fallacy", *Sewanee Review* vol. 54, 1946, s. 468-488

Otryckta källor

Cresci, Elena, "From Instagram to Balmain: The Rise of CGI Models", BBC News 2018-09-12, <https://www.bbc.com/news/newsbeat-45474286>, 2019-05-23

"dikt." *Nationencyklopedin*,

[http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/dikt-\(1\)](http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/dikt-(1)), 2019-05-22

Jeppson, Jonathan, "'Kan ingen ställa sig på Öresundsbron med en kulspruta!'", *Aftonbladet* 2015-09-09, <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/Ona0yO/kan-ingen-stalla-sig-pa-oresundsbron-med-kulspruta>, 2019-06-10

"Om oss", *Refugees Welcome*, Refugees Welcome Housing Sweden, <https://refugees-welcome.se>, 2019-06-10

"Pristagare 2017", Svenska Förläggareföreningen, 2017-11-27,

<https://www.augustpriset.se/augustpriset-genom-aren/pristagare-2017>, 2019-04-13

Snow, Lalage, "We Are Not The Dead: soldiers' faces before, during and after service in Afghanistan", *The Telegraph*,

<https://www.telegraph.co.uk/news/picturegalleries/uknews/9013365/We-Are-Not-The-Dead-soldiers-faces-before-during-and-after-serving-in-Afghanistan.html?image=1>, 2019-05-26